

O ENSINO DA LINGUA PROPIA NOS ESTUDIOS DE TRADUCCIÓN

Esteve Clua

Universitat Pompeu Fabra, Barcelona

1. Intercomunicación, diversidade lingüística e traducción

Posiblemente, un dos trazos característicos da sociedade do final do presente século é a necesidade crecente de comunicación e de intercambio –cultural, científico-técnico, económico, etc.– entre persoas e comunidades.

A comunicación entre pobos ou comunidades diferentes viuse interferida pola barreira da diversidade lingüística. E, se ben non ten ningún sentido xulgar a priori esta diversidade como boa ou mala¹, o feito de que a humanidade estea estruturada nun conxunto de diversidade lingüísticas e culturais implica que só se poida mante-lo seu patrimonio cultural se é que se manteñen todos e cada un dos diversos elementos que compoñen o conxunto, malia os problemas que a diversidade poida carrexar á comunicación. Como di Ezra Pound (1934):

A suma do coñecemento humano non está contida en ningunha lingua singular, nin ningunha lingua é quen de expresar por si soa as formas e graos da comprensión do home.

A actitude do home ante a diversidade lingüística podería resumirse en dúas tendencias básicas.

A primeira, que foi por desgracia a máis xeneralizada, intentou suprimir esta diversidade (e en moitos casos conseguiu), xustificándose en ideas,

1. A pesar da interesada e parcial interpretación que a glotofaxia fixo do mito de Babel. Para unha interpretación diferente deste mito, véxase Sánchez Carrión (1980); tamén Eco (1993), que critica a interpretación, feita a partir de Xénese 11, da diversidade lingüística como se dun castigo se tratase, cando en Xénese 10 se dá por suposta a existencia desta diversidade en épocas anteriores a Babel, e, xa que logo, “se as linguas non se diferenciaron por castigo, senón por tendencia natural, ¿por que entende-la confusión como unha desgracia?”

actualmente tan inverosímiles, como a excelencia ou a superioridade dunhas linguas sobre outras. Os casos de colonialismo lingüístico, vencellado estreitamente ó colonialismo político e económico, ou a constitución da maioría de estados-nación, como manifestación cultural dunha soa das comunidades lingüísticas que comparten o seu territorio, son dous claros expoñentes desta tendencia. É que quen posuía o poder nun ámbito determinado intentou sempre, entre outras cosas, que a lingua de interacción social deste ámbito cadre coa súa propia, e non só coa finalidade última de aboli-las barreiras de comunicación.

A outra tendencia, aínda emerxente, parte dos principios da ecoloxía lingüística e o seu obxectivo é conseguir-lo equilibrio ecolóxico das comunidades lingüísticas. Por conseguinte, defende a idea dun mundo plurilingüe por riba da facilitación da intercomunicación que supoñería o unilingüismo. Para que esta opción se fixese realidade, o mundo tería que dispoñer dunha lingua de comunicación universal que non fose a lingua propia de ningunha das comunidades que o forman; pero hoxe en día esta alternativa parece aínda moi remota, non pola imposibilidade intrínseca de establecer ou de xeneraliza-lo uso dunha lingua destas características, senón máis ben pola estreita relación que existe entre lingua e poder.

Con todo, a percepción positiva do plurilingüismo vaise estendendo. Aínda que se trate dun plurilingüismo restrinxido a certas linguas, que en épocas non moi recuadas porfiaban por logra-la preponderancia universal e que na actualidade se viron relegadas a un segundo plano polo avance, neste terreo, do inglés. A mesma Comunidade Europea, que ten por obxectivo a unidade de mercado, a unidade económica e maila unidade política dos estados que a forman, pero que en cambio se define como plurilingüe, constitúe un claro exemplo do que acabamos de dicir.

Desde unha perspectiva non-glotofáxica, as solucións ás barreiras que a diversidade lingüística ocasiona á necesaria intercomunicación entre comunidades e persoas, ou, mellor dito, os intentos de diminuí-los seus efectos, foron basicamente catro: a traducción, o establecemento dunha lingua de comunicación internacional "apátrida", a promoción da lingua dalgunha comunidade ó estatus de lingua internacional e a aprendizaxe xeneralizada de linguas. Entre todas estas opcións, e tendo en conta o que vai dito sobre a imposibilidade de establecer unha lingua artificial de comunicación, parece que o incremento da traducción é a maneira máis factible de salva-las barreiras de comunicación, ó menos dunha forma xeneralizada.

Por todo isto, e considerando a crecente necesidade de intercomunicación da aldea global en que se transformou o mundo, non é cousa estraña que as demandas de traducción aumenten de día en día, e maiormente nas situacións establecidas de plurilingüismo igualitario como é o caso da Comunidade Europea.

2. A traducción e as linguas minorizadas

E se isto é así nun contexto plurilingüe interestatal, as necesidades de traducción como mediación para a comunicación son moito máis apremantes nos países como Galicia ou Cataluña, nos que se estableceu un bilingüismo oficial. Sobre todo desde a perspectiva da lingua minorizada.

A cooficialidade lingüística obriga á práctica da documentación e do intercambio de información plurilingüe en moitos ámbitos da vida destas comunidades: a administración, a cultura, o comercio, etc.

Por outra parte, e agora xa unicamente desde a óptica da lingua propia do país, a práctica da traducción ten unha grande importancia nos procesos de normalización lingüística indispensables para supera-la situación de conflito lingüístico². Hai que dicir que cando falamos de normalización lingüística, de acordo coa definición que dá Aracil (en 1982), referímonos ó proceso consistente en “reorganiza-las funcións lingüísticas da sociedade coa finalidade de readapta-las funcións sociais da lingua a unhas condicións externas cambiantes”.

Como se comentou amplamente, sobre todo a partir de Aracil (1983), un dos trazos máis característicos das linguas minorizadas constitúeo o feito de que a súa relación coas outras linguas sempre se dá a través da lingua dominante. Trátase do fenómeno da interposición lingüística, que afecta ós diferentes niveis lingüísticos: o fonolóxico, o léxico, o sintáctico e mailo semántico. En catalán, por exemplo, as adaptacións de sons inexistentes no seu sistema fonolóxico, no marco dos préstamos léxicos doutras linguas, adóitase facer mediante os sons que o castelán utiliza para a adaptación fonolóxica dos mesmos préstamos, aínda que a devandita adaptación supoña a utilización dun fonema estraño á lingua (hamster [‘Xamster]) ou a violación dunha regra do seu compoñente fonolóxico³.

Pois ben, calquera proceso de normalización lingüística que pretenda chegar a bo porto, ten que poñer-las medios necesarios para superar esta situación de interposición lingüística, que implica un proceso de interferencia continua e xeneralizada. Neste caso, non se trata xa da interferencia normal, que

2. No sentido en que utiliza este termo Aracil (1982): “les funcions socials del llenguatge i les funcions lingüístiques de la societat formen un cercle funcional -un circuit de realimentació-, el qual pot funcionar de dues maneres. La resposta al desajustament pot consistir a corregir-lo, o bé a multiplicar-lo en forma de cercle vicíós. El primer procés és el que denomino normalització. El segon condueix virtualment a l’extinció del sistema lingüístic. El conflicte lingüístic és aquella conjuntura en què sorgeix el dilema entre aqueixes opcions últimes.”

3. A norma explícita, prescriptiva, establece a pronunciación [‘amstr]; mentres que a norma de uso segue a se-la pronunciación [‘Xamster], na que, amais da utilización do son fricativo velar -inexistente no sistema fonolóxico catalán- non se aplica o proceso fonolóxico sistemático do catalán central, coñecido como redución vocálica, que transforma as vocas [-altas, -redondeadas] ([e], [i], [a]) en la vocal central [].

o contacto de linguas produce nunha situación de equilibrio lingüístico, senón dun proceso de influencia exercido por unha lingua sociopoliticamente dominadora sobre outra sociopoliticamente dominada; un proceso que impide a existencia da autonomía lingüística, imprescindible para o desenvolvemento de toda lingua.

O contacto directo con outras linguas e con outras culturas, sen a interposición, sen o filtro da lingua dominadora, é, polo tanto, unha condición sine qua non para supera-lo estado de subordinación. E, para isto, coidamos que a traducción é un instrumento imprescindible.

De aí a importancia específica da traducción para as comunidades galega ou catalana. E de aí, tamén, que valoremos moi positivamente o papel que poden desempeña-las facultades de traducción nun proceso de normalización lingüística, formando bos tradutores cara á lingua propia do país, que permitan este contacto directo entre a súa comunidade e as outras comunidades do mundo.

3. Os estudos de traducción e as industrias da lingua

Outra característica básica da sociedade actual é o feito de estar marcada por unha gran cantidade de cambios en aspectos fundamentais que a diferencian das sociedades de épocas anteriores; mais que son á súa vez moi recentes. Neste sentido, algúns analistas apuntan á posibilidade de que nos atopemos nun período de transición entre unha civilización e outra, que cualifican de post-industrial e que describen como dominada pola tecnoloxía. Todos estes cambios provocaron o establecemento dunha serie de vínculos entre a lingua, como soporte da información, e a tecnoloxía, que ata hai pouco eran inimaxinables e que supuxeron o aparecemento de novas especialidades relacionadas coa linguaxe. Cabré e Payrató (1990) refírense a isto nos seguintes termos:

Alguns dels canvis que s'han produït han afectat de manera essencial el llenguatge i les formes de comunicació entre les persones, i, doncs, han generat la necessitat tant de nous productes lingüístics com de noves professions a l'entorn del llenguatge. En presentarem alguns:

1. La ciència i la tècnica han conegut un desenvolupament inusitat, fet que ha provocat l'aparició d'una gran quantitat de conceptes nous, i, fins i tot, de camps conceptuals nous, que cal denominar lingüísticament.

2. La tecnologia ha crescut acceleradament i s'ha difós de manera molt profusa en la societat. Aquest fet ha provocat l'aparició de nous camps d'actuació econòmica com podria ser el de les anomenades "industries de la llengua". Aquest mateix desenvolupament tecnològic en el camp de la informació i de la comunicació ha generat la necessitat de noves formes de comunicació que cal crear perquè no existien abans.

3. La transferència de coneixements i de productes es considera un dels aspectes més rellevants de la societat actual i ha provocat, d'una banda, l'aparició de nous mercats d'intercanvi científic, tècnic, cultural i comercial; de l'altra, la necessitat d'abordar el multilingüisme dels nous fòrums d'intercanvi; i, finalment, la necessitat de normalitzar els elements que canalitzen l'intercanvi: els sistemes i els ítems de transferència.

4. La informació ha passat a tenir una importància cabdal avui dia i, doncs, ha obert la porta a l'elaboració de suports d'informació...

5. Suposa una novetat de la cultura actual el fet que els governs intervinguen en matèria lingüística. La concentració gairebé exclusiva de la creació en les potències econòmicament dominats ha produït una trasferència uindireccional dels coneixements i dels nous productes que ha arrossegat una entrada massiva de manlleus, sobretot en el camp de la tècnica i del comerç, fins i tot en països que havien estat considerats molt potents. Així, es fa front a aquesta situació posant en marxa polítiques lingüístiques sovint defensives, que han afavorit l'aparició de noves professions en aquests camps. Països més petits amb o sense estat, amb llengües en situació en algun grau problemàtica han elaborat també planificacions de la llengua que han requerit i requereixen l'ocupació d'un bon nombre de professionals. Un dels terrenys d'importància cabdal ha estat el dels llenguatges d'especialitat i el de la terminologia.

Estes avances tecnolòxics supuxeron, asemade, cambios e melloras moi importantes no exercicio dunha serie de profesíons tradicionais relacionadas coa lingua. Así, por exemplo, o desenvolvemento das tecnoloxías da información puxeron ó servício do traductor, do lexicógrafo, do corrector ou do redactor técnico unha serie de ferramentas que facilitan claramente o su traballo: bases de datos de traducción, bases de datos terminolòxicas ou lexicográficas, sistemas de traducción asistida ou automática, correctores electrónicos, sistemas de tratamento de textos e de autoedición, etc.

Unha sociedade que pretenda manterse ó día, no final do século XX, necesita poder servirse das novas tecnoloxías aplicadas ó tratamento e a transferencia de información. Unha lingua que queira continuar sendo un vehículo de comunicación eficaz ten que se preocupar por adaptarse ás esixencias e ós condicionamentos da sociedade actual.

Hai pouco tempo, Nicolás Sánchez-Albornoz expresábao con estas palabras:

En esta sociedad, en la que se ha producido una inversión de modelos, de fuerte presencia de elementos tecnológicos, de facilidad de comunicación y de movimiento, las lenguas han transformado su función primera y han ganado nuevas dimensiones: no son únicamente medios de comunicación personal, soportes de valiosas creaciones estéticas de diferentes culturas, sino que son fuentes capaces de generar extraordinarios potenciales económicos... Las actividades económicas e industriales basadas o relacionadas con la lengua (sector editorial, medios de comunicación o programas de aplicación en el mundo informático) suponen innumerables beneficios para unas lenguas

y, a la vez, pueden llevar a otras a una situación de dependencia, cuando no de un puro descuido en su uso cotidiano, dada la necesaria premura en la que se desarrollan muchas de estas actividades y la presencia en nuestra aldea global de lenguas que ejercen una fuerte presión sobre otras subordinadas en el terreno científico o, simplemente, informativo. [“La lengua de Cervantes”, *El País*, 23/04/93.]

Se esta actualización tecnolóxica se considera prioritaria en linguas poderosas como é o castelán, aínda o é máis para aquelas linguas que parten xa dunha situación de dependencia. As comunidades lingüísticas minorizadas, como a galega ou a catalana, teñen que realizar un grande esforzo neste sentido, se non queren sumirse aínda máis na situación de subordinación en que se atopan.

As facultades de traducción, ó noso entender, están nunha situación inmejorable para dar resposta a estas necesidades –novas nalgúns casos, renovadas noutros– da sociedade actual, xa que a formación de profesionais relacionados co ámbito das chamadas industrias da lingua é compatible, nos máis dos aspectos, coa formación de tradutores. Mais, para isto, é necesario que a formación na lingua propia do país acade un nivel de máxima relevancia nos planos de estudos destas institucións docentes.⁴

4. A formación en lingua activa nos estudos de traducción

Teñan presente, sen embargo, que coñecer un idioma estranxeiro e o tema do texto non é tan importante como saber aprecia-la lingua e escribi-lo idioma de un correcta, clara, económica e habilmente.

Peter Newmark (1987)

Se, de acordo con Delisle (1980), partimos da base de que un traductor de textos pragmáticos é fundamentalmente un redactor de textos na súa lingua activa, a partir doutros textos escritos nas súas linguas pasivas, concordaremos en que o perfeccionamento lingüístico na lingua de chegada da traducción é un aspecto fundamental na formación dos futuros tradutores. Que isto teña que ser así demostra o feito de que as deficiencias no dominio da lingua activa adoitan constituír un lastre difícil de ceibar e, con frecuencia, a causa principal da baixa calidade da traducción.

Hai tamén outro factor, común a tódolos estudos universitarios, que a formación de tradutores ha ter moi en conta no momento de valora-la importancia e mailo peso específico dos diferentes ámbitos de formación que

4. Este é o caso da Facultat de Traducció i Interpretació da Universitat Pompeu Fabra.

a compoñen. Actualmente, entre moitos profesores de universidades americanas e europeas, circula unha queixa xeneralizada sobre as deficiencias de orde lingüística dos alumnos que acceden ó ensino superior. Estas deficiencias, que se fan máis perceptibles no terreo da expresión escrita, levaron a moitas universidades (sobre todo en Estados Unidos) a programar unha formación adicional dos seus alumnos nesta dirección, convencidas da importancia que ten para os seus futuros licenciados que poidan vehicula-los seus coñecementos e as súas capacidades mediante unha linguaxe adecuada ó seu rango profesional. Como é lóxico, este feito é de gran transcendencia nunha institución docente dirixida á formación de profesionais da lingua.

Pero, ¿como debe se-la formación en lingua activa dos futuros tradutores?, ¿que aspectos da linguaxe debe abranguer ela?, ¿desde que perspectivas?... Para intentarmos responder a estes interrogantes podemos empezar por analiza-los coñecementos e as habilidades de que debe dispoñer un bo traductor no que toca á lingua cara á cal ha traducir.

Ó noso parecer, as competencias dun traductor, neste terreo, deben dar conta dos aspectos seguintes:

—ha de ter un perfecto coñecemento do sistema da súa lingua, en tódolos niveis de representación lingüística;

—ha de ter un perfecto dominio da normativa actual, tamén nos seus diferentes aspectos;

—ha de coñece-los usos sociais máis difundidos, anque no estean regulados pola norma prescriptiva;

—ha de ter nocións abondo amplas sobre a diversidade sociolingüística da súa lingua: os dialectos, os sociolectos e os rexistros funcionais máis relevantes;

—ha de dispoñer dun repertorio variado, extenso e vivo de recursos expresivos (léxicos, sintácticos, de fraseoloxía, etc.);

—ha de coñece-la terminoloxía dos campos específicos nos que vai traballar con máis frecuencia, tendo que estar preparado para poderse enfrontar eventualmente con terminoloxías descoñecidas; e

—ha de dominar basicamente o código escrito: facilidade e fluidez na redacción, dominio dos procesos de composición, etc.

Deixando de man os aspectos relacionados coa terminoloxía, que necesitarían un tratamento especial, e partindo desta descrición de competencias virtuais, propoñemos estrutura-la formación en lingua activa dos estudos de traducción ó redor de dous conxuntos de capacidades e coñecementos que interveñen na produción e na estruturación dos textos: as capacidades relacionadas co sistema lingüístico (competencia lingüística) e as capacidades textuais (competencia comunicativa).

Por unha banda, pois, haberá que centrarse na descrición do sistema lingüístico, a partir da análise dos diferentes compoñentes da gramática: o fonolóxico, o morfolóxico, o léxico, o sintáctico e o semántico. Tamén se ha estu-

dia a fondo a norma lingüística desde os seus diferentes aspectos: norma implícita, norma explícita, normas sociolectais, normas xeográficas, etc.

E por outra parte, centrándonos nos aspectos comunicativos, estudiarémo-las características funcionais da lingua, as propiedades textuais da escritura, o proceso de composición de textos, as tipoloxías textuais, as características das linguaxes de especialidade, etc. Todo isto desde unha perspectiva aplicada, aínda que non practica, dirixida a mellora-la capacidade expresiva dos alumnos.

Polo que respecta a este segundo aspecto, partiremos desde dous paradigmas básicos. Do modelo lingüístico coñecido como Lingüística do texto, un modelo que aglutina tódolos fenómenos que se dan na comunicación, que entende o uso lingüístico dunha forma dinámica, como unha actividade ou unha acción cuns propósitos determinados, que adopta unha dimensión pragmática e ten en conta aspectos extralingüísticos como o contexto comunicativo, os interlocutores, o coñecemento do mundo, etc. E dun conxunto de disciplinas ou de movementos relacionados entre si polo interese compartido da investigación sobre a redacción e os procesos de composición de textos escritos.

Entre estes últimos cabe destacar:

—Os traballos de lingüistas americanos e franceses en torno ó concepto de lexibilidade, entendido como o grao de facilidade con que se pode ler e entender un texto⁵.

—O Plain English Movement (movemento para o inglés corrente), que traballa sobre a renovación da redacción⁶.

—O movemento coñecido como Procesos de Composición do Texto Escrito é unha liña de investigación psicolingüística e de renovación do ensino da redacción; o seu obxectivo é estudar-lo proceso de composición de textos con finalidades didácticas. Ten influencias importantes da psicoloxía cognoscitiva e da psicología humanista, dos estudos sobre a creatividade e da lingüística do texto⁷.

5. O ensino da lingua propia nos estudos de traducción nunha situación de conflito lingüístico

Aínda que, en principio, a formación na lingua propia non ten por que diferir da formación en calquera lingua activa, a particular situación sociolingüística das comunidades en que se estableceu a cooficialidade lingüística fai que aquela teña que impartirse desde unha óptica diferente.

5. Véxase Flesch (1949) e Richaudeau (1978 e 1984).

6. Véxase neste sentido Harkins e Plung (1982).

7. Véxase Cassany (1987) e Camps (1990).

En efecto, a formación na lingua propia en Galicia ou en Cataluña ha de ter en conta unha serie de circunstancias derivadas da súa posición de lingua minorizada, no marco da situación de conflito lingüístico en que se atopa. A carencia nos procesos de codificación e/ou estandarización destas linguas, e o feito de que a súa presenza nalgúns ámbitos do uso lingüístico fose durante moito tempo escasa ou nula, supón –entre outras disfuncións– un sentimento de inseguridade lingüística na maioría de falantes destas linguas.

O ensino da lingua propia nos estudos de tradución debe tomar en consideración estes factores se quere formar uns profesionais que sexan plenamente competentes no dominio da súa lingua activa.

BIBLIOGRAFÍA

- ARACIL, L. V., “Conflicte lingüístic i normalització lingüística”. A. ARACIL, L. V., *Papers de sociolingüística*, Barcelona, La Magrana, 1982, pp. 129-217.
- “Sobre la situació minoritária”. A. ARACIL, L. V., *Dir la realitat*, Barcelona, Edicions dels Països Catalans, 1983, pp. 171-206.
- BERNÁRDEZ, Enrique, *Introducción a la Lingüística del Texto*, Madrid, Espasa-Calpe, 1982.
- CABRÉ, M^a. T., PAYRAT, L., “La Lingüística Aplicada avui”. A. CABRÉ, M^a. T. (ed.). *La Lingüística Aplicada. Noves perspectives, noves professions noves orientacions*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, Publicacions Universitat de Barcelona, 1990, pp. 11-29.
- CAMPS, A. (ed.) *Text i ensenyament. Una aproximació interdisciplinària*. Barcelona, Barcanova, 1990.
- CASSANY, Daniel, *Descriure escriure*, Barcelona, Empúries, 1987.
- *La cuina de l'escriptura*, Barcelona, Empúries, 1993.
- DELISLE, J., *L'Analyse du discours comme méthode de traduction. Initiation à la traduction française de textes pragmatiques anglais*, Ottawa, Éditions de l'Université d'Ottawa, 1984.
- DIJK, Teun van., *La ciencia del texto. Un enfoque interdisciplinario*, Barcelona, Paidós, 1983
- ECO, Umberto, *La ricerca della lingua perfetta*, Bari-Roma, Laterza, 1993.
- FLESCHE, Rudolf., *The Art of Readable Writing*, Nova York, Collier Books & MacMillan Publishing Company, 1962 [1949].
- HARKINS, C., PLUNG, D. L. (ed.) *A Guide for Writing Better Technical Papers*, Nova York, IEEE Press, 1982.
- LABOV, W., “The Linguistic Consequences of Being a Lame”, en *Language in Society*, 1973, 2/1, pp. 81-116.
- NEWMARK, P., *A Textbook of Translation*, Londres, Prentice Hall International, 1987. [Versión castelá: *Manual de traducción*, Madrid, Cátedra, 1992].

- RICHAUDEAU, François, *L'écriture efficace*, París, RETZ-CEPL, 1978. [Versión castelá de Jesús Mendibelzua, *Los secretos de la comunicación eficaz*, Bilbao, Mensajero.]
- (ed.) *Recherches actuelles sur la lisibilité*, París, Retz, 1984.
- SÁNCHEZ CARRIÓN, José M^a, *Lengua y pueblo*, San Sebastián-Baiona, Elkar, 1980.